

Lægebådene i Grønland

Af Helge Schultz-Lorentzen

Helge Schultz-Lorentzen
23.12.1926 – 8.11.2001

Det grønlandske Selskab og dermed tidsskriftet Grønland har mistet en utrættelig, engageret og inspirerende medarbejder og samtidig en nær ven. Alle grønlandske forhold havde Helges interesse, slægts-historie, bebyggelseshistorie, det dansk-grønlandske museumssamarbejde, grønlandske børn og unge m.m., men det var næsten uundgåeligt i en samtale med Helge, at han kom ind på emnet skibsfarten i Grønland, hvilket bl.a. førte til en række artikler her i tidsskriftet.

Kort før sin død ringede Helge og sagde, at han nu var færdig med artiklen om lægebådene, og med Lone Schultz-Lorentzens hjælp kan vi her bringe artiklen, som på beklagelig vis blev den sidste fra hans arbejdsværelse.

Indledning

Lige siden kolonisationens begyndelse har det været nødvendigt for såvel missionen som for handelen at komme

rundt til de beboede steder. Dette foregik dels i grønlændernes skindbåde (konebåde) og dels i de skibschalupper,

Læge Meldorf ved Siorarsuit d. 20. juli 1900. Ukendt fotograf. Medicinsk Selskabs Samling. © Arktisk Institut.

som efterhånden både missionærerne og handelens folk benyttede. Senere, da Grønland blev delt i et nordre og et søndre inspektorat, skulle inspektørerne føre tilsyn med kolonidistrikterne o.s.v. Endelig da sundhedsvæsenet – lægedistrikterne – blev oprettet og udbygget havde distriktslægerne behov for at komme rundt til pladserne og havde derfor brug for et fartøj, som måske først var en konebåd og senere åbne træbåde (ofte hvalfangerslupper). Først efter århundredskiftet 1900 begyndte motorbåde at komme på tale. Faktisk var det lægevæsenet som fik den allerførste motorbåd i Grønland og siden har det været lægebådene, som har dannet forbillede for de efterhånden mange institutionsbåde, som sejlede i Grønland. I dag er der ingen tilbage.

Her skal kun lægebådene omtales.

Lægedistrikterne indtil 1905

Det var først efter en kgl. resolution af 29. august 1838 at der blev oprettet 2 faste distriktslægestillinger i Grønland. Den ene ved Godthåb, den anden ved Jakobshavn.

Før den tid har der i perioder været ansat læge i Godthåb, Jakobshavn og Godhavn, men uden, at Grønland var organiseret i faste lægedistrikter.

Fra 1838 kom Godthåb lægedistrikt til at omfatte hele Sydgrønland fra Holsteinsborg og sydefter med undtagelse af Julianehåb og Jakobshavn lægedistrikt omfattede kolonidistrikterne fra Egedesminde og nordefter med undtagelse af Upernavik. Upernavik havde dog i årene 1858-74 læge, idet stedets

kolonibestyrer, Chr. Nic. Rudolph (1811-82) tillige var læge. Fra 1876 blev Upernavik distrikt lagt ind under distriktslægen i Jakobshavn, og i 1851 oprettedes Julianehåb lægedistrikt, som det tredje lægedistrikt, der strakte sig fra Kap Farvel til Kopperminebugten med senere justeringer.

Det var enorme strækninger distriktslægerne skulle berejse og tilkaldelse til akutte sygdomstilfælde lå normalt uden for mulighedernes grænse. Rejserne foregik i åbne både med sejlføring, som skulle ros når vinden svigtede. I Nordgrønland foregik rejserne om vinteren med hundslæde. I enkelte tilfælde blev tilsynsrejser dog foretaget med et af KGHs skibe.

I Jakobshavn havde lægen i slutningen af 1800-tallet en gammel slup, der var erhvervet i 1883 fra et amerikansk skibs efterladenskaber. Før den rejste man formodentlig i konebåd.

I Godthåb havde lægen en 26 fods ro- og sejlbåd som rejsefartøj, der stammede fra 1879. I 1901 skulle fartøjet gennemgå en større hovedreparation, hvis den fortsat skulle sejle. I Julianehåb havde distriktslægen så vidt vides ikke eget rejsefartøj, men kolonien havde en 21 fods slup, »Otto«, der stammede fra 1882, og en 20 fods rejseslup fra 1902, »Johanne«, som distriktslægen kunne benytte. Desuden var Julianehåb godt forsynet med transportfartøjer, som stort set hele året togtede mellem distriktets handelssteder. Med disse var der også mulighed for lægen at komme rundt, specielt i syddistriktet.

Det skal tilføjes at Nanortaliks bestyrer fra 1850-63, Johannes Harberdorff

Lytzen (1803-1863) tillige var læge, og han har derfor sikkert aflastet distriktslægen i det sydligste Grønland indtil 1863. Nanortalik fik ikke læge igen før i 1930.

Med hensyn til sygehusbygninger havde man i Jakobshavn siden 1853 indrettet sygehus i kirkens (Zionskirken) vestlige ende. Først i 1903 fik Jakobshavn en selvstændig sygehusbygning. I Godthåb havde man siden 1856 haft en stenbygning på 12,6 x 6,3 m som sygehus. Her fik man også et nyt og større sygehus i 1903. Julianehåb fik sit første sygehus i 1874. En stenbygning på 11,6 x 8,8 m. Det blev afløst i 1889 af en større bindingsværksbygning, som var i anvendelse frem til 1908.

Sådan var situationen – i grove træk – for det grønlandske sundhedsvæsen ved indgangen til 1900-tallet.

Lægedistrikterne efter 1905

Der skulle imidlertid kun gå nogle få år inden der skete mærkbare forbedringer.

I årene 1905-08 blev 3 nye lægedistrikter oprettet: Uummannaq lægedistrikt, der tillige skulle betjene Upernavik distrikt, Holsteinsborg lægedistrikt, der dog kun var selvstændigt 1906-13, og Sukkertoppen lægedistrikt, som fra 1913 desuden fik Holsteinsborg distrikt.

Jakobshavn lægedistrikt omfattede herefter Egedesminde, Christianshåb, Ritenbenk og Godhavn, Godthåb skulle varetage Frederikshåb distrikt og Julianehåb skulle fortsat betjene strækningen fra Kap Farvel i syd til Arsukfjorden i nord. I udstrækning det absolut største og med omkring 3000 beboere.

Som allerede nævnt fik Jakobshavn og Godthåb nye sygehuse i 1903, og i årene 1905-08 blev der bygget sygehuse i Sukkertoppen og Holsteinsborg, mens Uummannaq fik indrettet en ældre bygning til sygehus. Julianehåb fik nyt sygehus i 1908 og Uummannaq fik indrettet en ældre bygning til sygehus i 1910.

Det var også i denne periode, at man så småt begyndte at anskaffe de første motordrevne lægebåde til erstatning for de hidtil benyttede rejseslupper.

De første motoriserede lægebåde

I 1903 blev Henrik Deichmann distriktslæge i Julianehåb. Han var ikke ukendt med rejseforholdene i Grønland, idet han i 1901-02 havde foretaget nogle bakteriologiske undersøgelser i Sydgrønland og tillige berejst Frederikshåb distrikt for at foretage undersøgelser omkring en udbredt kønssygdoms-epidemi. Begge årene benyttede han en rejseslup, som han åbenbart havde været godt tilfreds med. Han bad om at få den nedsendt til Julianehåb for at kunne benytte den som rejsébåd. Det har måske drejet sig om den ovenfor omtalte 20 fods slup, »Johanne«.

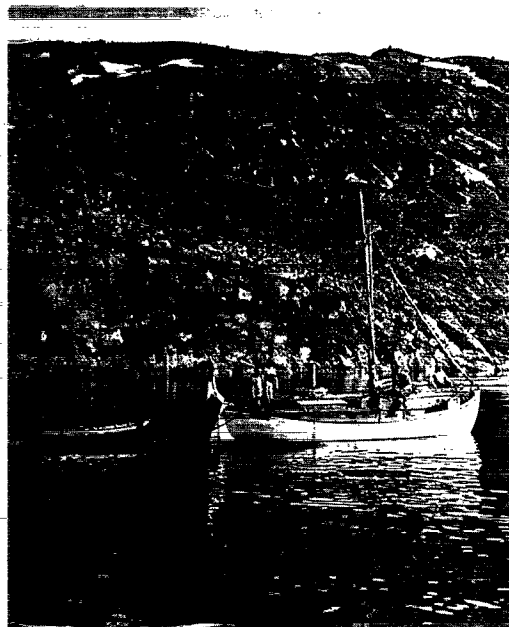
Allerede året efter sin tiltræden – i 1904 – får han imidlertid udvirket, at der bliver opsendt en motorbåd til anvendelse for distriktslægen. Denne blev den allerførste motorbåd i Grønland.

Båden var 23 fod lang uden dæk, men med en overdækket 4 hk petroleumsmotor. Den fik ikke noget navn og betegnedes blot »motorbåden«. I et brev til Direktoratet for Den kgl. grønlandske Handel skriver Henrik Deichmann i september 1905 bl.a. om »den i fjor ud-

sendte motorbåd til benyttelse af lægen«, at båden fremkom i mindre god forfatning og kritiserer i øvrigt forsødsformen. Deichmann skriver videre: »De første forsøg med båden var lidet heldige. Den gik let i stå og gjorde det navnlig absolut når flere manøvrer med omstyringen udførtes hurtigt efter hinanden – – –.« »Man vil forstå, at jeg ikke var ubetinget henrykt for erhvervelsen, som kostede mig en del tid men ringe glæde.« Deichmann skriver videre: »Den første nytte båden gjorde var at bugsere (rette) hjælpere barkskebene »Nordlyset« og »Ceres«. Herved gjorde den god nytte, men sligt bør ikke gøres i større udstrækning, da trykledet er for svagt.«

Der er ingen tvivl om, at Deichmann har sat sig grundigt ind i glødehovedmotorens betjening og pasning, hvilket man også senere i hans virke får bekræftet. Deichmann anfører desuden i brevet, at det i begyndelsen er nødvendigt med 4-5 mands besætning, men regner med efterhånden at kunne klare sig med 3 mand. Det lyder voldsomt, men skyldes måske, at der skulle være nogen til at ro, hvis motoren satte ud.

Senere bliver Deichmann dog glad for båden og gør en længere rejse helt op til Narsalik, hvortil lægedistriktets nordgrænse gik indtil 1906. Han beretter fra rejsen, at bortset fra at skrueakslen knækkede i isen i Narsaliks isfjord har han »ingen sorger haft af motoren, som er let at passe«, og Deichmann anbefaler indførelse af flere motorbåde: »Det er min overbevisning, at fordelene vil vise sig iøjnefaldende når de første vanskeligheder er overstået, men helt

Lægens motorbåd ved Proven d. 23. juli 1917. Foto: Johs. Nielsen. © Arktisk Institut.

billigt vil sagen ikke kunne gennemføres«, slutter han sin rapport.

Der er naturligvis ingen tvivl om at overgangen fra de ro/sejlførende både til motorbåd var et stort fremskridt. Man var ikke i samme grad afhængig af vejr og vind, man kom hurtigere frem og ikke mindst kunne lægen komme ud til en patient i distriktet, hvis han blev tilkaldt.

Den første maskindrevne lægebåd – Deichmanns motorbåd – var ganske vist en åben båd uden kahyt, hvor de ombordværende eller en evt. patient kunne underbringes. Man måtte derfor klare sig som tidligere ved at finde havn og slå telt op for natten.

Styrelsens betænkelighed ved at indføre motorbåde i Grønland var dels, at man var bange for udsendelse af

brændstof til motorer (petroleum), der ville øge brandfaren betydeligt, og dels at der ikke var nogen, der havde lært at passe en motor. Deichmanns lægebåd gav dog stødet til, at der i de følgende år kom flere motorbåde til Grønland.

Den første motorbåd fungerede i 7 år som lægebåd i Julianehåb. I 1911 overtager kontrolløren Ivigtut, A.C.E. Petersen »Deichmanns båd« som rejsebåd og får den forbedret med en overbygning. Den får et navn: »*Giesecke*«.

I 1920 flyttes den til Frederikshåb som kolonibåd, hvor den ender sine dage.

Det rygtedes naturligvis hurtigt, at lægen i Julianehåb var blevet motoriseret og distriktslægen i Godthåb 1902-07 (Gustav Koppel 1869-1910) og distriktslægen i Jakobshavn (Holger S. Kjær) ansøger om tildeling af en motorbåd.

Inspektør Ole Bendixen påtegner ansøgningen med bemærkning om, at han trods betænkelighed ved hvem der er i stand til at reparere motorskader, mener at distriktslægen i Godthåb har fuldt så meget gavn af en motorbåd som Deichmann i Julianehåb.

Nordgrønlands inspektør, Daugaard-Jensen erkender da også at motorbåde må anses at være fremtiden og anbefaler ansøgningen. Der skal dog gå nogle år inden distriktslægerne får deres ønske opfyldt.

Det bliver distriktslægen i Uumman-naq, Alfred Bertelsen, der får den næste motoriserede lægebåd. Den opsendes i 1906 og får navnet »Besser«, formodentlig opkaldt efter Elisabeth Mathiesen, kaldet Besser, født Balle (1884-19?)

gift med kolonibestyrer Otto Mathiesen (1870-1935). »Besser« var 22 fod og åben med et ruf over maskinen, en 4 hk Dan.

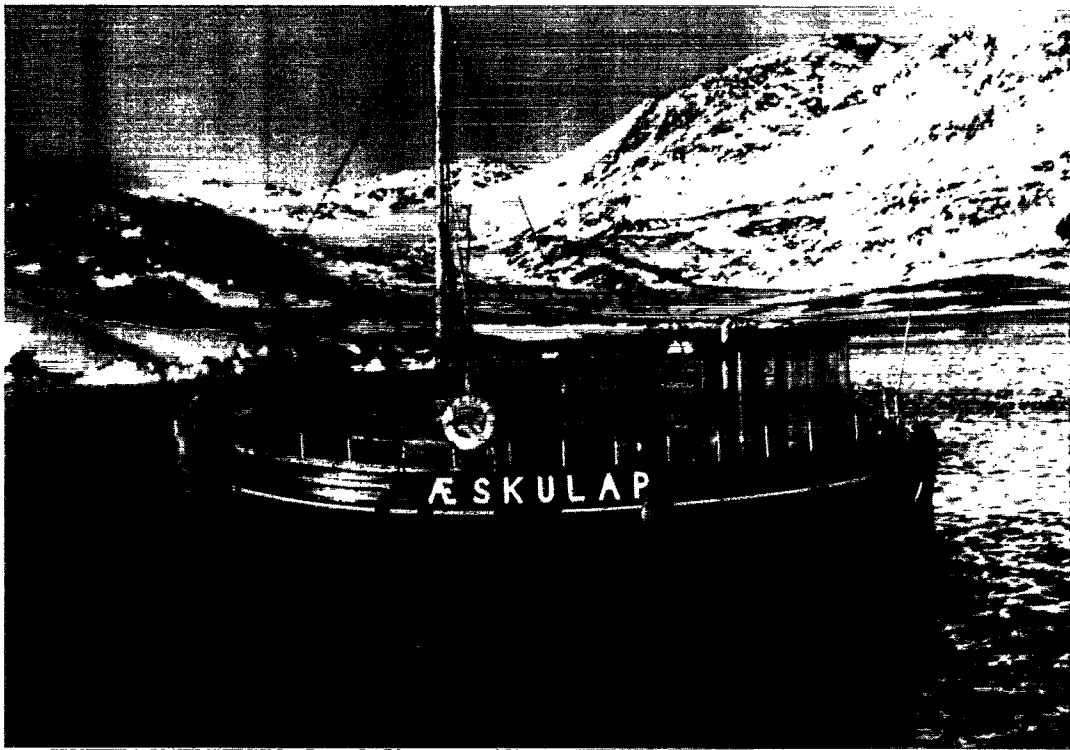
Båden var ude for en del havari og skader på motoren. Bertelsen beklager sig over bådens egnethed til sit formål og får medhold af inspektøren (Daugaard-Jensen). Da Alf. Bertelsen skulle på permission i 1910 blev det bestemt, at »Besser« skulle sendes til Godthåb for at blive istandsat og en ny båd ville blive opsendt, når han vendte tilbage i 1911.

Efter reparation og grundig forbedring bliver »Besser« anvendt ved fiskeriforsøgene i Godthåbsfjorden, bliver stationeret i Fiskerødet fra 1917, stillet til rådighed for Poul Nørlunds arkæologiske ekspedition i sommeren 1931 og er stationeret i Godthåb indtil 1939, hvor den formentlig er blevet kondemneret.

Henrik Deichmann forflyttes i 1906 til Holsteinsborg som stedets første distriktslæge (1906-10). Han fandt de stedlige befordringsmidler helt uacceptable og anskaffer derfor selv en motorbåd, som han får opsendt i 1907. Den er ca. 23 fod, bygget af egetræ hos J. Laurson i Struer og forsynet med en 4 hk Dan-motor. Den beskrives som en god søbåd og en type, der anvendes ved Vesterhavet som fiskefartøj.

Det lykkes efterhånden Henrik Deichmann at overbevise direktoratet om motorbådens berettigelse og Staten overtager båden med tilbagevirkende kraft fra 1. April 1907.

Båden, der ikke havde noget navn, var lægebåd i Holsteinsborg indtil 1913,

Æskulap. Foto: Erik Smidt 1950. © Arktisk Institut.

hvor lægedistriktet bliver nedlagt og kommer under Sukkertoppen.

Den gennemgik en større reparation i Godthåb efter et havari i august 1913 og kom herefter i brug ved fiskeriforsøgene i Godthåb 1914 og fik samtidig navnet »Fisken«. I 1915 er den i Sukkertoppen og derefter indtil 1920 i Kangaamiut, hvor den slæber jollefiskerne ud til fiskepladserne.

»Fisken« meldes ubrugelig i 1931, men kan dog ikke undværes i fiskeriet ved Atammik. Den bliver hovedrepareret og ender først sine dage i Atammik i slutningen af 1930-erne.

Distriktslæge Gustav Koppel i Godthåb når ikke i sin virketid at få en motorbåd trods sin hurtige ansøgning i

1904. Han hjemrejser i 1907, da lægebo-ligen brænder. Hans afløser, Carl Andersen (1878-?), distriktslæge 1908-12, får derfor fornøjelsen i sommeren 1909 at modtage motorbåden »Æskulap«, som distriktets første lægebåd. Den er 26 fod (= 8,2 m) med en 5 hk Dan-motor og bygget hos Højberg & Weise. Den får en forholdsvis lang levetid. Først som lægebåd til 1925 og derefter som kolonibåd dels i Godthåb og dels i Fiskebækket. I 1932 sælges den til tømrer Jakob Heilmann (1870-1944) for 500 kr. Han istandsatte den og gav den navnet »Simony« og anvendte den til fangst lige til kort før sin død.

I marts 1911 indhenter Administrationen for Kolonierne i Grønland tilbud

på 3 ens klinkbyggede motorbåde til anvendelse som »rejsebåde for lægen« i Uummannaq, i Sukkertoppen og Julianehåb.« Bådene ønskes leveret senest 1. Juli og Administrationen har udarbejdet såvel tegning som detaljeret beskrivelse af hvordan man ønsker dem udført. Formentlig har erfaringer fra »Æskulap« dannet grundlaget.

Bådene skal være 26 fod lange og 9 fod brede. De skal forsynes med en 6 hk motor og skal indrettes med et lille henstuvningsrum helt agter, et åbent motorrum, dog med en overdækning af motoren. Foran dette skal være et åbent lastrum, der forsynes med to tofter (bænke) på langs og petroleumstankene anbringes i siderne. Forrest indrettes et opholdsrum (kahyt) med dæk og ruf. Foran dette skal være et proviant- og henstuvningsrum samt kædekasser. I kahytten indrettes to sovepladser med hynder. Prisen incl. motor ligger omkring 3.500 kr.

De udsendes alle tre i løbet af året med s/s »Hans Egede».

»Qilaluvaq« (=Hvidfisk) til Uummannaq bygges hos bådebygger Sv. Svendsen og forsynes med en Danmark-motor. Den er lægebåd i Uummannaq til 1930, hvorefter den flyttes til Jakobs-havn som kolonibåd. Under en voldsom storm natten mellem den 15. og 16. Nov. 1933 driver den væk og totalforliser i Diskobugten.

Som før nævnt var Alfred Bertelsen på permission i året 1910-11 og Henrik Deichmann skal vikariere.

Deichmann prøver i første omgang at få sin gamle båd fra Holsteinsborg til Uummannaq, men det lykkes ikke. Den

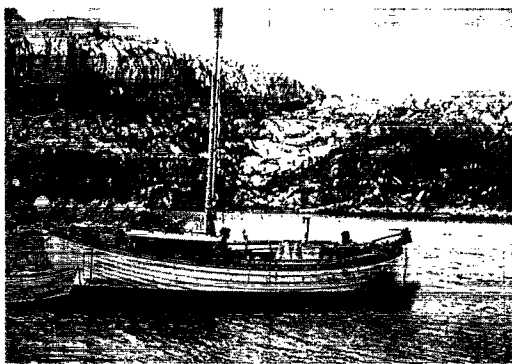
Lægebåden Akunit i Sukkertoppen 1924.
Foto: Dr. Odum. © Arktisk Institut.

nye distriktslæge i Holsteinsborg (H. N. Smidt) vil naturligvis ikke afgive den. Nordgrønlands inspektør stiller derfor sin gamle rejsebåd, »Havmanden«, der er i Danmark for at få installeret motor, til rådighed. Den sendes direkte til Uummannaq med s/s »Hans Egede« og fungerer der indtil »Qilaluvaq« ankommer.

»Akunit« (=skynd dig lidt), der skal til Sukkertoppen, bygges hos Højbjerg & Weise. Den er den første motorbåd i Sukkertoppen og et stort fremskridt for kontakten til de øvrige pladser i distriktet, og benyttes flittigt også af andre end distriktslægen. I 1913 lægges Holsteinsborg lægedistrikt ind under Sukkertoppen og »Akunit« får et noget større operationsområde.

Der rekvireres en ny lægebåd i 1929, som dog først leveres i sept. 1931. »Akunit« bliver herefter først kolonibåd i Sukkertoppen et par år og stationeres derpå i Atammik, hvor den stadig gør nytte i 1940.

»Poul Erik« er lægebåd nr. 2 i Julianehåb. Regnar Bentzen havde afløst Henrik Deichmann i som distriktslæge i Julianehåb i 1906. Han kom fra Jakobs-havn, hvor han havde været distrikts-

Motorbåden Poul Erik i Julianehåb 1909.
Foto: Dr. Bentzen. © Arktisk Institut.

læge 1899 – 1905. I 1910 –11 var han på permission i Danmark og har muligvis haft indflydelse på, at der kom en ny motorbåd til hans distrikt. Båden bliver bygget på Chr. Hansens bådebyggeri i Skovshoved og udsendes med s/s »Hans Egede«s 4 rejse. Den får navn efter Regnar Bentzens søn, Poul Erik,

»Poul Erik« er lægebåd i Julianehåb indtil 1923 og overgår herefter først til kolonibåd og fra 1930 overtager Fåreavlen båden. I 1939 bliver den udstationeret i Nanortalik og ender sine dage i Aappilattoq 1940-47.

Med »Poul Erik« i Julianehåb er det nu kun Jakobshavn lægedistrikt der ikke er motoriseret.

Det rådes der bod på i 1913, da distriktslægen (Holger Kjær) får stillet »Havmanden« til rådighed indtil den ny lægebåd til Jakobshavn bliver udsendt i 1914.

Den er bygget på Webers Værft ved Svendborg og er tilsvarende de ovenfor nævnte, 26 fod og med en 6 hk. Motor. Den får navnet »Agdleq« (=havlit). Og er lægebåd i Jakobshavn frem til 1934, da den overgår til kolonibåd.

Andre institutioners første motorbåde

I årene 1906-1910 er der imidlertid også andre institutioner der får anskaffet motorbåde og antallet bliver hurtigt forøget væsentligt:

Inspektøren i Sydgrønland får opsendt motorbåden »Ingeborg« i 1907. Inspektøren i Nordgrønland får bygget en 35 fods båd på Odense Kutterværft i 1908, der får navnet »Leif«. Den bliver dog først udsendt i 1910. I 1906 får Arktisk Station i Godhavn en motorbåd, der får navnet »Cleo Borealis« og som bliver den første motorbåd i Nordgrønland. Samme år anskaffer kobberminen i Sydgrønland motorbåden »Ellen«, og Kommissionen for de geologiske og geografiske undersøgelser får i 1908 opsendt motorbåden »Rink«, til brug for søopmåling i grønlandske farvande. Endelig blev der i forbindelse med »Tjalfe-ekspeditionen«s fiskeriundersøgelser i 1908 og 1909 udsendt et antal motorbåde, som skulle virke i det rationelle forsøgsfiskeri og placeres ved de fiskeristationer man oprettede. Det skal også nævnes, at både Sydgrønlands og Nordgrønlands inspektører i 1909 får sendt deres gamle sejlførende rejsebåde, henholdsvis rejsesluppen »Astrid« på 28½ fod og storbåden »Havmanden« på 27 fod til Danmark hvor de får isat en 6 hk Dan-motor. »Astrid« får installeret »Tjalfe«s gamle spilmotor.

De her nævnte motorbåde vil blive nærmere omtalt i senere afsnit af Grønlands interne skibsfarts historie. Tilbage til lægebådene:

I 1915 blev Upernavik udskilt fra Uummannaq som selvstændigt lægedistrikt. Det medførte at Upernavik fik

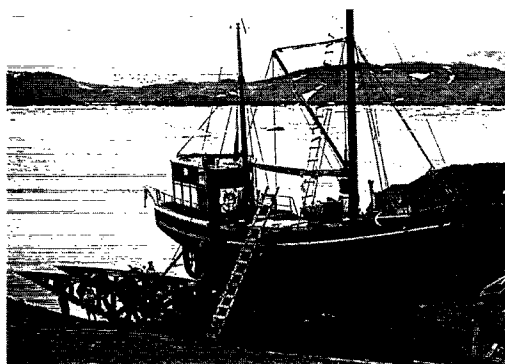
sin egen lægebåd, som blev bygget hos P. Jakobsen i Langø ved Nakskov og var helt tilsvarende de tidligere leverede lægebåde: 26 fod og med 6 hk Rudkøbing motor.. Den leveres i juli 1915 og får navnet »Miteq« (Edderfugl). Den er lægebåd i Upernavik indtil 1934, hvor den overtages af kolonien. Upernavik får en ny lægebåd, »Pouk«, som er købt af »Franck Ekspeditionen«.

Egedesminde bliver selvstændigt lægedistrikt i 1916, og dermed bliver endnu en lægebåd leveret, »Serfaq« (Tejst). Den bygges hos P. Lind Hansens Bådebyggeri i Odense, er som de øvrige 26 fod og med 7 hk Rudkøbing motor. Den afleveres først i oktober 1916 og må overvintre i Flådens Leje på Holmen indtil den kan sendes til Egedesminde med første skib i 1917. Distriktslægen i Egedesminde får imidlertid stillet »Havmanden« til rådighed indtil »Serfaq« ankommer.

»Serfaq« er lægebåd i Egedesminde indtil 1933.

Grønland var nu opdelt i 7 lægedistrikter og denne opdeling og struktur holdt sig helt frem til 2. Verdenskrigs begyndelse.

De 7 lægedistrikter var alle forsynet med en motorbåd – lægebåd – til brug for distriktslægens rejser i sit distrikt. Nok var det et stort fremskridt at være motoriseret, men det var unægtelig nogle små både. Lægen og evt. en patient kunne lige akkurat være i kahytten, hvor der var to bænke ned hynder man kunne ligge på. Besætningen – 3 mand – måtte fordele sig i motorrummet og i det åbne lastrums 2 tofter (bænke), men kunne også gå i land på de beboede ste-

Ujuat. Foto: Ejnar Mikkelsen. © Arktisk Institut.

der og få husly. Lad os kalde disse 7 første lægebåde for »første generation af lægebåde«, hvor man de følgende år kunne gøre sig nogle erfaringer.

»Poul Erik« var lægebåd i Julianehåb, som var Grønlands største lægedistrikt, i 12 år (1911-23). Da man fik chancen for at få en lidt større båd, som også var bedre indrettet greb man den. »Qaleralik« var oprindelig udsendt til Fiskeristationen i Qarsorsat ved Sydprøven i 1914, som nu skulle nedlægges.

Siden 1945 er der kommet følgende nye lægebåde:

Holger Kjær 1947.
 Johan Lerch 1947.
 Jacob Lindorf 1948.
 Chr. Pfaff 1948.
 N. C. Rudolph 1948.
 Ujuat (ex Miki) 1949.
 Bjarnov 1950.
 Alf Berthelsen 1955.
 H. Deichmann 1956.
 Ikiut 1959.
 Signe Vest 1965.
 Tuulut 1967.
 Laurent 1968.